

**YOSH RAHBARLARDA YANGICHA TAFAKKURNI
SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI
(BOJXONA ORGANLARI MISOLIDA)**

Qodirov Mirzaakram Sobirjonovich

Bojxona instituti Qayta tayyorlash va malaka oshirish fakulteti “Psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish” markazi boshlig‘i, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyev Nurbek Normuradovich,

Surxondaryo viloyati bojxona boshqarmasi, “Ayritom” chegara bojxona posti inspektori hamda O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi huzuridagi Yoshlar muammolarini o‘rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tinglovchisi

ANNOTATSIYA

Zamonaviy texnologiyalar asrida, ilm-fan rivojlanishi o‘ta jadallashgan bir davrda inson ongining rivojlanishi va tafakkurning kengligi muhim rol o‘ynashini etish darajalari aynan bir xilda emas. Shuning uchun muallif ushbu maqolada bojxona organlari xodimlarining ayniqsa yosh rahbarlarning yangicha tafakkurini shakllantirish masalalari haqida so‘z yuritilgan.

***Kalit so‘zlar:** tafakkur, tafakkur turlari, tafakkur operatsiyalari, diqqatlilik, bojxona organlarida yosh rahbarlar, fikrlash.*

**PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FORMING NEW
THINKING IN YOUNG LEADERS (IN THE CASE OF CUSTOMS
AUTHORITIES)**

ABSTRACT

In the age of modern technologies, we can see that the development of the human mind and the breadth of thinking play an important role in a period of rapid scientific development. In today’s world, everyone’s thinking and thinking levels are not exactly the same. Therefore, in this article, the author talks about the issues of forming a new way of thinking of customs officials, especially young leaders.

***Key words:** thinking, types of thinking, subconscious operations, attention, customs officer, infinity of thoughts.*

KIRISH

Bugungi kunda bojxona organlari xodimlari yuzaga kelayotgan xavf-xatar va tahdidlarni chuqur anglay olishi yuzaga kelgan muammoning oqibati bilan chalg'ib qolmasdan masalaning tub sababini ko'ra bilishi va oldini olishi zarur.

Bojxona xizmati – davlat xizmatining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tashkil etilgan. U mamlakatimizning iqtisodiy manfaatlari himoyasini ta'minlovchi idora hisoblanadi. Vatan himoyasi oson ish emas. Shu bois bojxona xodimlari aqlan yetuk, jismonan sog'lom, axloqan pok bo'lishlari va IQ va EQ darajalarining yuqori bo'lishi lozim. Yosh rahbar ma'lumotni tahlil qilishi va asosli qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu har doim ham o'rgatib bo'lmaydigan xislat va yaxshi rahbar bilishi kerak bo'lgan asosiy fazilatlardan biridir. Bundan tashqari, rahbar o'zgarishga va yangi sharoitlarga moslashishga tayyor bo'lishi kerak. Buning uchun esa ularga, ongni rivojlantirish usullari va metodlarini shu bilan birga psixologiya fanlarini hamda o'z ustida ishlashi orqali o'zini rivojlantirishi va olgan ko'nikma va tajribalarini xizmat mobaynida samarali foydalanishi kerak. Zamonaviy kadrlar – malakali mutaxassis sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarini bilishi, atrofida mehnatini oqilona tashkil etishi va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi bo'lib faoliyat ko'rsatishi shart.

Bojxona organlarida xizmatni tashkillashtirish shu bilan birga bojxona organlarining vazifa va maqsadlarini amalga oshirishda fuqarolarning huquqlarini himoya qila olishda “tarozi” pallalarini teng taqsimlay olishi ham yosh rahbarlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Bugungi kun siyosatini tushungan va O'zbekiston Respublikasining manfaatlarini himoya qila olish barcha rahbarlardan yangicha tafakkur va fikrlashni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Bojxona tizimi pastdan boshlab eng yuqori bo'g'ingacha o'zgarishi kerakligini shu bilan birga har bir bojxona xodimi o'z ustida ishlashi, xalqaro integratsiya jarayonlarida bojxona organining roli ham katta ekanligi shu bilan birga davlatning yuzi bu bojxonaligini ta'kidlab o'tganlar. Bunda barcha bojxona xodimlari zimmasiga ayniqsa rahbarlar tarkibiga bir necha barobar katta mas'uliyat yuklaydi. [2].

Bugungi kunda bunday tartiblashgan tizim, ma'lum maqsadga yo'nalgan ravishda faoliyat ko'rsatayotgan rahbarlar malakasini oshirish kurslari orqali namoyon bo'lmoqdaki, ushbu tizim orqali zamonaviy boshqaruvchilarga davlatimiz tomonidan qo'yiladigan talablar izchil tarzda targ'ib qilinmoqda.

Boshqaruv natijalari haqida qayta aloqa olish imkoniyatini oshirish bilan birga, rahbarning uzluksiz bilim olishi va nazariy xulosalarni amaliyotga tatbiq etish

imkonini oshiruvchi omildir. Zamonaviy rahbar hayotiga bunday texnik vositalarning kirib kelishi boshqaruv professionalizmini takomillashtirishni texnologizatsiyalash masalasiga yangicha mazmun bag'ishlaydi. Nazarimda, har qanday soha kabi boshqaruvni professionallashtirish va rahbarlar professionalizmini yuksaltirish masalasi bundan keyin ham turli ilmiy yo'nalishlar integratsiyasi va faolligi asosidagina hal etilishi mumkin bo'lgan masaladir. [3].

Aytib o'tish lozimki, bojxona xizmatchilarining kasbiy faoliyati murakkab va mas'uliyatli. Uning samaradorligi ko'plab omillarga, shu jumladan professional muhim fazilatlarining shakllanishiga bog'liq bo'lib, ular orasida yosh rahbarlarning yangicha tafakkur qila olishi orqali ehtimoliy xavfga ega bo'lgan vaziyatda qanday yo'l tutishi dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Bojxona xodimi chegara orqali harakatlanayotgan har bir yo'lovchini sinchkovlik bilan kuzatuvdan o'tkazishi lozim. Xodimlar psixologik kuzatishning psixologik mexanizmlarining xususiyatlarini bilishi kerak, bu odamlarning holatini va rivojlanayotgan holatlarni tahlil qilish va baholashning aniqligiga ta'sir qiladi, bu asosan bilinar-bilinmas darajada ishlaydi shunday vaziyatda o'z qo'l ostidagilarni boshqara olish va kerakli bilim va malakani berish lozim bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki bojxona organlarida xizmat qilish mas'uliyatli va sharaflidir. Bunda nafaqat jismoniy harakat shu bilan birga aqliy faollik ham talab etiladi. Rahbarlarning qonun hujjatlariga asoslanmay biror insonning yurgan yo'lidan yurish va fikr yuritmasdan qaror qabul qilish orqali nafaqat davlat hamda fuqarolarning qonuniy huquqlarining toptalishi va davlat obro'sining tushishiga olib kelishi mumkin.

Har birimizning ongimizda bir daqiqada minglab operatsiyalar bo'lib o'tadi inson ilmiy isbotlangan o'z imkoniyatlarini bilish orqali o'zining yangi jabhalarini ochishi mumkin. Misol tariqasida quyidagilarni ko'rib chiqsak:

ANALIZ – shunday bir tafakkur jarayoniki, uning yordami bilan biz narsa va hodisalarni fikran yoki amaliy ravishda bo'lib ajratib, ularning ayrim qismlari va xususiyatlarini tahlil qilamiz.

SINTEZ – shunday bir tafakkur jarayonidirki, biz narsa va hodisalarning analizda bo'lingan ayrim qismlari, bo'laklarini sintez yordami bilan fikran yoki amaliy ravishda birlashtirib, butun holga keltiramiz.

Analiz va sintez o'zaro bevosita mustahkam bog'langan yagona jarayonning ikki tomonidir. Agar narsa va hodisalar analiz qilinmagan bo'lsa, uni sintez qilib bo'lmaydi, har qanday analiz predmetlarni, narsalarni bir butun holda bilish asosida amalga oshirilishi lozim.

TAQQOSLASH – shunday bir tafakkur jarayoniki, bu jarayon vositasi bilan obyektiv dunyodagi narsa va hodisalarning bir – biriga o‘xshashligi yoki bir – biridan farqi aniqlanadi.

Abstraksiyalash shunday bir tafakkur jarayoniki, bu jarayon yordami bilan moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning muhim xususiyatlarini farqlab olib, ana shu xususiyatlardan narsa va hodisalarning muhim bo‘lmagan ikkinchi darajali xususiyatlarini fikran ajratib tashlaymiz.

UMUMLASHTIRISH deganda psixologiyada narsa va hodisalardagi xossa, belgi, xususiyat, alomatlarini topish va shu umumiylik asosida ularni birlashtirish tushuniladi.

Umumiy, mavhum belgi va xususiyatlarni yakka, yolg‘iz obyektlarga tatbiq qilish konkretlashtirish deyiladi. Bundan tashqari, mavhum tushunchalarni konkret predmetlarga bog‘lash xam konkretlashtirish bo‘lib hisoblanadi. [4].

Tafakkur quyidagi turlarga bo‘linadi:

- 1.Ko‘rgazmali – harakat tafakkur.
- 2.Ko‘rgazmali – obrazli tafakkur.
- 3.Ixtiyorsiz va ixtiyoriy tafakkur.
- 4.Konkret va abstrakt tafakkur.
- 5.Ijodiy tafakkur.

Inson tomonidan bevosita idrok qilinayotgan predmetlar emas, balki tasavvur qilinayotgan obrazlar haqida fikr yuritish **KO‘RGAZMALI – OBRAZLI** tafakkur deyiladi.

Bog‘cha yoshidagi bolalar ilmiy tushunchalarga ega bo‘lmaganligi uchun bilish faoliyatida asosan ko‘rgazmali – obrazlarga suyanib fikr yuritadilar, mulohaza bildiradilar, hukm chiqaradilar.

IXTIYORSIZ tafakkur deb mantiqiy tafakkur yordamida ko‘p vaqtlar davomida hal qilinmagan aqliy vazifalarning to‘satdan, kutilmaganda hal qilinib qolishi protsessiga aytiladi.

IXTIYORIY tafakkur jarayoni mulohaza, muhokama, isbotlash, gipoteza qilish kabi shakllarda namoyon bo‘ladi. Matematika, fizika, kimyo, psixologiya va boshqa fanlardagi muammo va masalalarni yechish jarayonlari bunga yorqin misol bo‘la oladi.

ABSTRAKT tafakkur narsalarning mohiyatini aks ettiruvchi va so‘zlarda ifodalovchi tushunchalarga tayanib fikr yuritishdir.

Fikr yuritilishi lozim bo‘lgan narsa va hodisalarni idrok va tasavvur qilish mumkin bo‘lsa, bunday tafakkur **KONKRET** tafakkur deyiladi.

Nazariy tafakkur deb hodisalarni izohlashga faraz qilishga qaratilgan tafakkur turiga aytiladi.

Voqelikni o'zgartirish vositasi bilan real narsa va hodisalarni yaratishga yo'naltirilgan fikr yuritish amaliy tafakkur deyiladi. Amaliy tafakkur "qanday qilib?", "qaysi yo'l bilan?" kabi savollarga javob berish jarayonidir.

IJODIY tafakkur murakkab bilish faoliyatidan biri bo'lib tadrijiy ravishda, izchil o'zaro bog'langan jarayonlardan tashkil topadi: dastavval savollar tug'iladi, vazifa aniqlanadi, masala yechish uchun savollarga javob qidiriladi. Ijodiy tafakkurning navbatdagi komponentlari quyidagicha aks ettiriladi: quyilgan savollarga javob izlash, masalani yechishga yordam beradigan yo'llar, usullar, vositalar, qoidalar va ko'nikmalarni qidirish, ularni tanlash va faoliyatga tatbiq qilish va boshqalar.

Tafakkur muammodan, savoldan, taajjublanish, hayratga tushish yoki ziddiyatdan kelib chiqadi. Mazkur muammoli vaziyat shaxsni fikr yuritishga tortadi, uning faoliyatini noaniq muammoni hal qilishga undaydi.

Muammoli vaziyat o'z ichiga quyidagi muhim tomonlarni qamrab olishi mumkin, birinchidan, muammoning quyilishini inson tushunib yetishi, ikkinchidan, muammoni hal qilishga yordam beruvchi vosita, usul, yo'l, aqliy harakatlarni insonning o'zi izlab topishi va ularni ma'lum sistemaga solishi, uchinchidan, inson muammoni hal qilish uchun saralangan usullarni avvalgi usullardan ajratish, ya'ni ularning salbiy tomonlarini olib tashlab, qolganlaridan o'z o'rnida va to'g'ri foydalanishi, inson muammo yechimining to'g'riligiga ishonch hosil qilishi uchun tanqidiy nuqtai nazardan tekshirib chiqishi kabilar. Muammo hal qilingandan keyin uni tanqidiy nazardan tekshirib chiqish va to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilish faoliyati ham ijobiy xarakter kasb etadi. Shunday qilib, bir talay amallardan foydalanish tufayli muammo hal qilinadi: qo'yilgan muammoni bo'laklarga ajratib analiz qilish, muammoni yaxlit holda tushuntirib berish, muammoni hal etish uchun vositalar qidirish, topgan vositalarni qo'llash, muammoni tanqidiy tekshirib chiqish, shuningdek, muammo yechimi to'g'risida mantiqiy xulosaga kelish kabilar.

XULOSA

O'rganilgan ilmiy manbalar va natijalarga muvofiq quyidagi xulosalarni berishimiz mumkin:

- har bir rahbarning o'z xususiyatlari tafakkur, idrok kabi bilish jarayonlari yuksak bo'lishi kerakligi.
- shaxs rivojlanishdan to'xtamasligi doimiy o'z ustida ishlab borishi.
- turli vaziyatlar va tasodiflardan to'g'ri xulosa olish
- narsa va hodisalarni o'rganishda diqqat shakllanganligi tafakkur jarayonini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi;

- diqqat jarayoni xodimlarda bilim, tushuncha, tasavvurlarini hamda hayotiy bilimlarini ortishiga turtki bo‘ladi;
- xodimlarda diqqat xususiyatlarida yoshga bog‘liq farqlar ko‘zga tashlanadi;
- barcha xodimlarda tafakkurni rivojlanishi idrok jarayonini takomillashishida muhim rol o‘ynaydi;
- tafakkurning psixologik jihatlarini o‘rganishda va o‘rgatishda shaxs xususiyatlarini ham hisobga olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/4000640>
2. www.kun.uz
3. www.cyberleninka.ru
4. www.elib.buxdu.uz/
5. Регуш Л. А. Тренинг профессиональной наблюдательности. – Л., 1991
6. Регуш Л.А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. 2-е изд., переработанное и дополненное. — СПб.: Питер, 2008. С –5.
7. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. Т.1990.